

ÖZGÜR İRADE VE DETERMİNİZM: İNSAN KARARLARININ FELSEFİ TEMELİ

M.Sc. Semra Of

semraof@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2769-7226>,
Bağımsız Araştırmacı, Felsefe, Kocaeli, Türkiye

ÖZET: Özgür irade ve determinizm, felsefenin en köklü ve tartışmalı konularından biridir. Özgür iradenin varlığı, bireylerin kendi eylemlerinden sorumlu olup olamayacağı sorusunu gündeme getirirken; determinizm, evrendeki tüm olayların neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde zorunlu olarak gerçekleştiğini savunur. Bu bağlamda, insan kararlarının ne ölçüde özgür olduğu sorusu, hem felsefi hem bilimsel yaklaşımlarla ele alınmıştır.

Bu çalışma, özgür irade ve determinizm arasındaki felsefi çatışmayı literatür taraması yöntemiyle incelemektedir. Antik çağlardan modern döneme kadar bu iki kavram arasındaki ilişki, etik, metafizik ve bilimsel bağlamlarda değerlendirilmektedir. Epikür, Stoacılar, Kant, Hume ve Schopenhauer gibi filozofların görüşleri ele alınmış; ayrıca nörobilim ve çağdaş etik tartışmalarındaki yeni yaklaşımlar incelenmiştir. Literatürde, özgür iradenin varlığını savunan yaklaşımlar ile determinizmin kesinliğini öne süren görüşler arasındaki temel farklılıklar ortaya konmuştur. Sonuç olarak, özgür irade ve determinizm arasındaki bu felsefi çatışmanın, insan kararlarının anlamı ve ahlaki sorumluluk bağlamındaki önemini koruduğu görülmüştür. Bu tartışmaların, günümüz bilim ve felsefe dünyasında yeni ufuklar açtığı vurgulanmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Özgür İrade, Determinizm, Ahlaki Sorumluluk, Metafizik, Etik Tartışmalar

FREE WILL AND DETERMINISM: THE PHILOSOPHICAL BASIS OF HUMAN DECISIONS

ABSTRACT: Free will and determinism are one of the most deep-rooted and controversial topics in philosophy. While the existence of free will raises the question of whether individuals can be responsible for their own actions; Determinism argues that all events in the universe necessarily occur within the framework of cause-effect relationships. In this context, the question of the extent to which human decisions are free has been addressed with both philosophical and scientific approaches.

This study examines the philosophical conflict between free will and determinism with the method of literature review. From ancient times to the modern period, the relationship between these two concepts is evaluated in ethical, metaphysical, and scientific contexts. The views of philosophers such as Epicurus, the Stoics, Kant, Hume and Schopenhauer are discussed; In addition, new approaches in neuroscience and contemporary ethical debates are examined. In the literature, the main differences between the approaches that defend the existence of free will and the views that put forward the certainty of determinism have been revealed. As a result, it has been seen that this philosophical conflict between free will and determinism remains important in the context of the meaning of human decisions and moral responsibility. It has been emphasized that these discussions have opened new horizons in today's world of science and philosophy.

KEYWORDS: Free Will, Determinism, Moral Responsibility, Metaphysics, Ethical Debates

Gönderim Tarihi: 25.01.2025
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14962754>

Kabul Tarihi: 25.02.2025

1. GİRİŞ

Özgür irade ve determinizm, insanlık tarihinin en eski felsefi tartışmalarından biri olarak günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Özgür irade, bireylerin kendi eylemlerini seçme kapasitesi olarak tanımlanırken, determinizm tüm olayların neden-sonuç ilişkileri doğrultusunda kaçınılmaz bir şekilde gerçekleştiğini öne sürer (van Inwagen, 1983). Bu iki kavram arasındaki çatışma, yalnızca metafiziksel bir problem değil, aynı zamanda ahlaki sorumluluk, bireysel özgürlük ve etik tartışmalar bağlamında da merkezi bir rol oynamaktadır (Kane, 2005).

Felsefi açıdan, özgür irade ve determinizm arasındaki bu karşıtlık, tarihsel olarak Epikür ve Stoacılar gibi antik filozoflardan modern dönemin düşünürleri olan Kant ve Hume'a kadar farklı şekillerde ele alınmıştır. Özgür iradenin savunucuları, bireylerin karar alma sürecinde özerkliğini vurgularken, determinist görüş, tüm kararların doğa yasalarına veya biyolojik zorunluluklara dayalı

olduğunu savunmaktadır (Schopenhauer, 1999). Bu bağlamda, özgür iradenin varlığı ya da yokluğu, insan eylemlerinin anlamı ve ahlaki sorumluluğun temelini sorgulamaya açar.

Günümüzde bu tartışma, nörobilim ve bilişsel bilimlerin sağladığı yeni bulgularla daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Özellikle Libet'in deneyleri, bireylerin bilinçli kararlarının beyin tarafından önceden belirlendiğine dair güçlü bir argüman sunarak determinizmi destekleyen bir perspektif kazandırmıştır (Libet, 1985). (Libet'in deneyleri, bireylerin bir hareketi yapmadan önce bilinçli kararlarından önce beyinlerinde belirli elektriksel aktivitelerin ortaya çıktığını göstererek, özgür irade ve bilinçli karar verme süreçlerini sorgulayan deneylerdir). Bununla birlikte, çağdaş düşünürler arasında özgür iradenin nörolojik temellerine ilişkin tartışmalar sürmektedir (Dennett, 2003).

Libet'in deneyleri, bireylerin bir hareket yapmaya karar verdiklerini bilinçli olarak fark etmelerinden yaklaşık 200-500 milisaniye önce beyinlerinde "hazırlık potansiyeli" adı verilen bir elektriksel aktivitenin başladığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, bireylerin bilinçli kararlarının, beyinde bilinç dışı süreçlerle tetiklenen bir olaylar zincirinin sonucu olabileceğini öne sürerek özgür irade kavramını derin bir şekilde sorgulamaya açmıştır. Ancak, Libet, bilinçli iradenin yine de bu süreçlere "veto" etme kapasitesine sahip olabileceğini öne sürmüştür (Libet, 1985). Bununla birlikte, çağdaş düşünürler arasında özgür iradenin nörolojik temellerine ilişkin tartışmalar sürmektedir. Örneğin, Dennett (2003), özgür iradenin yalnızca bireysel nörolojik süreçlerle sınırlı olmadığını, daha geniş bağlamda insan davranışının dinamik bir bileşeni olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu tartışmalar, özgür irade, determinizm ve bilinç arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik hem felsefi hem de bilimsel çabaların merkezinde yer almaktadır.

Bu çalışmada, özgür irade ve determinizm arasındaki felsefi çatışma, hem tarihsel perspektiften hem de çağdaş bağlamlardan hareketle literatür taraması yöntemiyle ele alınacaktır. Antik Yunan'dan modern felsefeye uzanan bu tartışma, yalnızca metafizik bir problem olarak değil, aynı zamanda etik, ahlaki sorumluluk ve insan eylemlerinin anlamı bağlamında da önemli bir yere sahiptir. Epikür ve Stoacılar gibi antik filozoflardan, Kant ve Hume gibi modern düşünürlere kadar uzanan tarihsel görüşler, bu iki kavramın farklı açılardan ele alındığını göstermektedir. Günümüzde ise bu çatışma, özellikle nörobilim ve bilişsel bilimlerdeki yeni gelişmeler ışığında farklı bir boyut kazanmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, özgür irade ve determinizm arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde incelemek, literatürdeki farklı yaklaşımları karşılaştırmalı olarak değerlendirmek ve bu iki kavramın insan kararlarının felsefi temelindeki rolünü ortaya koymaktır. Ayrıca, modern tartışmalarda nörobilimsel bulguların determinizm lehine sunulan argümanlara nasıl katkıda bulunduğu ya da özgür irade savunucularının bu bulgulara nasıl karşılık verdiği de ele alınacaktır. Bu şekilde, günümüz felsefi ve bilimsel tartışmalarına ışık tutulması ve insan kararlarının anlamına dair daha geniş bir perspektif sunulması hedeflenmektedir.

2. METODOLOJİ

Bu çalışmada, özgür irade ve determinizm arasındaki felsefi tartışmayı ele almak için literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması, belirli bir konuya dair mevcut bilgi birikimini sistematik bir şekilde incelemeyi ve analiz etmeyi amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Snyder, 2019). Bu yöntemde, konu ile ilgili geçmişten günümüze kadar yapılan belli başlı çalışmalar, kitaplar ve makaleler incelenmiş, bu eserler arasındaki temel benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Araştırma sürecinde, Google Scholar, JSTOR, SpringerLink ve ResearchGate gibi çevrimiçi akademik veri tabanlarından yararlanılmıştır. Özgür irade ve determinizm kavramlarıyla ilgili alıntı yapılan klasik eserler ile modern çalışmalar seçilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Epikür, Stoacılar, Kant ve Schopenhauer gibi düşünürlerin özgür irade ve determinizm üzerine görüşleri, tarihsel bir bağlamda incelenmiştir. Ayrıca, Libet'in deneyleri gibi çağdaş nörobilimsel bulguların, bu felsefi çatışmaya getirdiği yeni perspektifler ele alınmıştır (Libet, 1985).

Araştırma kapsamına dahil edilen kaynaklar, tematik bir yaklaşımla sınıflandırılmış ve analiz edilmiştir. Bu temalar şunlardır: Özgür iradenin tarihsel ve metafizik temelleri, determinizm ve bilimsel yaklaşım, modern etik tartışmalarında özgür irade ve determinizm. Çalışmanın amacı doğrultusunda, literatürdeki farklı görüşlerin bir araya getirilmesi ve bu iki kavram arasındaki ilişkiye dair kapsamlı bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Özgür irade ve determinizm, felsefe tarihinin en köklü ve tartışmalı meselelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgür irade, bireylerin kendi eylemlerini özgürce seçebilme kapasitesine sahip olup olmadıkları sorusunu gündeme getirirken; determinizm, evrendeki tüm olayların neden-sonuç ilişkisine dayalı bir zorunlulukla gerçekleştiğini savunur. Bu iki kavram, sadece metafiziksel bir tartışma alanı oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda ahlak felsefesi, etik, insan davranışlarının psikolojik temelleri ve bilimsel açıklama çerçeveleri gibi geniş bir yelpazede ele alınmıştır.

Tarihsel süreçte, özgür irade ve determinizm tartışması, farklı düşünce okullarının ve filozofların katkılarıyla sürekli olarak yeniden şekillenmiştir. Antik dönemde Epikür'ün atomların rastlantısal hareketiyle özgürlüğü savunan yaklaşımı, determinizmin kesinliğine bir itiraz niteliği taşıırken; Stoacılar, evrenin düzenli ve zorunlu bir şekilde işlediğini savunarak determinist bir bakış açısı geliştirmiştir. Modern dönemde ise Immanuel Kant, özgür iradeyi ahlaki eylemin temel dayanağı olarak görmüş ve insanın ahlaki sorumluluğunu metafizik bir özgürlükle ilişkilendirmiştir. Öte yandan, Arthur Schopenhauer gibi düşünürler, insanın iradesinin doğa yasalarına bağlı olduğunu vurgulayarak determinist bir görüşü savunmuşlardır.

Bu bağlamda, özgür irade ve determinizmin tanımları ele alınacak, bu kavramların felsefi temelleri incelenecek ve tarih boyunca öne sürülen farklı yaklaşımlar değerlendirilecektir. Bununla birlikte, özgür iradenin varlığı ve determinizmin kesinliği arasındaki temel çatışmanın, bireyin ahlaki sorumluluğu ve karar alma süreçleri üzerindeki etkileri de tartışılacaktır. Bu inceleme, özgür irade ve determinizm tartışmalarının hem tarihsel hem de çağdaş bağlamlardaki önemini anlamaya yönelik bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

3.1. Özgür İrade

Özgür irade, bireylerin kendi eylemlerini özgürce seçebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır ve felsefenin en temel kavramlarından biri olarak insan doğasını anlamaya yönelik tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bu kavram, bireylerin kendi kararlarının tamamen kendi kontrollerinde olup olmadığını ve bu kararların doğa yasalarından, toplumsal koşullardan ya da biyolojik zorunluluklardan bağımsız bir şekilde alınıp alınamayacağını sorgular. Özgür irade, bireyin sorumluluk sahibi bir varlık olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusunu da beraberinde getirir; bu nedenle hem metafizik hem de etik bağlamda derin bir öneme sahiptir.

Antik çağ filozoflarından Epikür, özgür iradenin insan davranışlarının öngörülemezliğinde yattığını savunmuş ve bu durumu "atomların rastlantısal sapması" fikriyle açıklamaya çalışmıştır (Bobzien, 2001). Epikür'e göre, evrendeki olayların tümü katı bir nedensellik zinciriyle bağlı olsaydı, özgür irade mümkün olamazdı. Bu nedenle, atomların rastgele hareketleri, bireylerin kendi kararlarını alabilmeleri için bir açıklama sunmaktaydı. Bunun karşısında Stoacılar ise, doğanın düzeni ve evrensel neden-sonuç ilişkisi içinde özgürlüğün ancak akılla uyumlu bir yaşam sürerek gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Modern dönemde özgür irade tartışmaları, özellikle Immanuel Kant'ın ahlak felsefesinde önemli bir yer tutmuştur. Kant, özgür iradeyi ahlaki eylemin temel dayanağı olarak görmüş ve bireylerin yalnızca özgür olduklarında ahlaki sorumluluk taşıyabileceklerini savunmuştur (Kant, 1998). Kant'a göre, özgürlük, bireylerin kendi rasyonel akıllarına dayanarak evrensel ahlak yasalarını belirleyebilme kapasitesidir. Bu, aynı zamanda bireylerin özerkliğini vurgulayan ve onları doğa yasalarından bağımsız bir şekilde karar alabilen varlıklar olarak ele alan bir yaklaşımdır. Kant, özgürlüğü insanın pratik aklı ile eylemleri arasında kurduğu bağın bir sonucu olarak açıklamış ve bunu "ahlaki yasalar" ile ilişkilendirmiştir.

Bununla birlikte, özgür iradenin farklı filozoflar tarafından farklı şekillerde tanımlanması, bu kavramın evrensel bir kabul görmesini zorlaştırmıştır. Kimileri özgürlüğü, bireyin iradesini etkileyen dışsal faktörlerden bağımsızlık olarak görürken; kimileri ise özgürlüğün, bireyin rasyonel bir şekilde kendi amaçlarına uygun hareket edebilmesiyle sınırlı olduğunu savunmuştur. Özgür irade kavramı, aynı zamanda çağdaş bilimsel tartışmalarda da ele alınmış; özellikle nörobilim alanında yapılan araştırmalar, bireylerin özgürce karar alma yetilerinin sınırlarını sorgulamaya devam etmiştir.

Bu bağlamda, özgür irade, yalnızca felsefi bir tartışma konusu olmaktan çıkmış, aynı zamanda insanın ahlaki sorumluluğu, bireysel kimlik ve toplumsal düzenin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Tarihsel süreçte filozofların bu kavrama ilişkin ortaya koydukları yaklaşımlar, günümüz tartışmalarının da temelini oluşturmaktadır.

3.2. Determinizm

Determinizm, evrendeki tüm olayların bir neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde zorunlu olarak gerçekleştiği fikrine dayanır ve bu nedenle özgür irade ile doğrudan bir çatışma içinde olduğu kabul edilir. Determinizm, evrendeki her olayın, önceki olayların bir sonucu olduğunu ve bu olayların kesinlikle önceden belirlenmiş olduğunu öne sürer. Bu görüş, yalnızca felsefi bir kavram değil, aynı zamanda doğa bilimlerinin temelinde yatan bir anlayış olarak da karşımıza çıkar. Determinist düşünceye göre, evrende hiçbir olay rastlantı sonucu oluşmamıştır; aksine, her olay belirli bir sebebin zorunlu bir sonucudur. Bu yaklaşım, insan eylemlerinin de dahil olduğu tüm fenomenlerin bir neden-sonuç zincirine bağlı olduğunu savunur.

Felsefi determinizmin farklı türleri, bu görüşün farklı bağlamlarda ele alınmasını sağlar.

- **Bilimsel Determinizm:** Bu yaklaşım, tüm fiziksel olayların doğa yasalarına sıkı sıkıya bağlı olduğunu ileri sürer. Pierre-Simon Laplace, bu görüşün en önemli temsilcilerinden biri olarak, evrenin tüm geçmişini ve geleceğini kapsayan bir "deterministik model" önermiştir. Ona göre, yeterli bilgiye sahip bir "süper zihin," evrendeki tüm olayları eksiksiz bir şekilde tahmin edebilir (Laplace, 1902).
- **Teolojik Determinizm:** İlahi bir iradenin, evrendeki tüm olayları önceden belirlediğini savunan bu yaklaşım, özellikle din felsefesi ve teoloji bağlamında önemlidir. Bu görüşe göre, Yaratıcı'nın her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten bir varlık olması, evrendeki tüm olayların onun iradesine uygun bir şekilde gerçekleştiği anlamına gelir.
- **Biyolojik Determinizm:** Bu tür determinizm, insan davranışlarının genetik ve biyolojik yapı tarafından belirlendiğini iddia eder. Özellikle modern bilimde, genetik çalışmalar ve nörobilimsel bulgular, insan kararlarının biyolojik bir temele dayandığını öne sürerek biyolojik determinizmin önemini artırmıştır.

Arthur Schopenhauer, determinizmin insan iradesine kadar uzandığını ve bireylerin özgür olduklarına dair hislerinin yalnızca bir illüzyon olduğunu savunmuştur. Ona göre, bireylerin eylemleri, dışsal ve içsel nedenlerden kaynaklanan bir dizi nedensel zincirin sonucudur. Schopenhauer'in "İstenç ve Tasarım Olarak Dünya" adlı eserinde belirttiği gibi, insanın iradesi bile doğa yasalarına bağlıdır ve özgürlük yalnızca bir yanılsamadır (Schopenhauer, 1999). Schopenhauer, bireylerin eylemlerini belirleyen bu nedensel zincirlerin, aynı zamanda insanın öznel deneyimlerinin de bir parçası olduğunu vurgular.

Determinizm, tarih boyunca yalnızca felsefi bir teori olarak kalmamış; fizik, biyoloji ve teoloji gibi farklı alanlarda da tartışmalara konu olmuştur. Özellikle günümüz nörobilim çalışmaları, determinizm ile özgür irade arasındaki ilişkiyi daha da karmaşık bir hale getirmiştir. İnsan davranışlarının ne ölçüde önceden belirlendiği, özgür iradenin varlığına dair temel soruları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, determinizm yalnızca metafiziksel bir teori değil, aynı zamanda insan eylemlerini ve ahlaki sorumluluğu anlamaya yönelik geniş kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

3.3. Özgür İrade ve Determinizm Çatışması

Bu iki kavram arasındaki çatışma, özellikle bireyin ahlaki sorumluluğu üzerindeki etkileriyle felsefi tartışmalarda merkezi bir rol oynamaktadır. Eğer bireylerin tüm eylemleri önceden belirlenmişse ve bu

eylemler doğa yasalarının ya da başka nedensel zincirlerin zorunlu bir sonucuysa, bireylerin ahlaki olarak sorumlu tutulması anlamını yitirebilir. Bu durum, ahlak felsefesinin temel sorularından birini gündeme getirir: İnsan gerçekten özgür mü ve eylemlerinin sorumluluğunu taşıyabilir mi? Eğer determinizm doğruysa, bireylerin ahlaki olarak ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması adil midir? Bu sorular, özgür irade ve determinizm çatışmasının yalnızca teorik bir tartışma olmadığını, aynı zamanda etik, hukuk ve toplumsal düzen açısından da önemli sonuçlara sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çatışmayı çözmeye girişimlerinden biri, kompatibilizm (uyumluluk teorisi) olarak bilinen yaklaşımdır. Kompatibilizm, özgür irade ile determinizmin bir arada var olabileceğini savunur ve özgürlük kavramını yeniden tanımlayarak, bireyin kendi istek ve arzularına göre hareket edebilmesiyle ilişkilendirir. David Hume, bu görüşün önemli savunucularından biri olarak, özgürlük ve zorunluluğun uyumlu kavramlar olduğunu öne sürmüştür. Hume'a göre, bireyin eylemleri kendi istek ve arzularına dayanıyorsa, bu kişi özgür olarak kabul edilebilir; eylemin neden-sonuç ilişkisine bağlı olması, bireyin özgürlüğünü ortadan kaldırmaz (Hume, 2007). Hume, özgürlüğü bireyin içsel nedenlerle hareket etmesi olarak tanımlayarak, determinizmin bireysel özerkliği dışlamadığını savunmuştur.

Öte yandan, liberteryenizm gibi yaklaşımlar, özgür iradenin determinizmle bağdaşamayacağını ileri sürer. Liberteryenler, özgürlüğün ancak nedensel belirlenimden bağımsız olduğunda anlamlı olabileceğini savunur. Bu yaklaşım, özellikle bireyin eylemlerinin gerçek anlamda özgür ve rastlantısal olabilmesi gerektiğini vurgular. Liberteryen düşünürlere göre, özgürlük, insanın eylemleri üzerinde tam bir kontrol sahibi olması anlamına gelir ve bu kontrolün hiçbir dışsal neden tarafından sınırlandırılmaması gerekir. Bu bağlamda, özgür irade ve determinizm arasındaki çatışma, bireyin karar alma sürecinin kökenine dair derin soruları ortaya koyar.

Bu iki yaklaşım arasında süregelen tartışmalar, özgür irade ve determinizmin farklı felsefi çerçevelerde nasıl ele alındığını göstermektedir. Kompatibilizm, ahlaki sorumluluğun korunabileceğini ve determinizmle uyumlu olabileceğini savunurken, liberteryenizm bu uyumu kesin bir şekilde reddeder. Günümüzde bu çatışma, yalnızca felsefi bağlamda değil, aynı zamanda nörobilim ve bilişsel bilimlerdeki yeni bulgularla daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Beynin karar alma süreçlerine ilişkin yapılan çalışmalar, özgür iradenin gerçekten var olup olmadığına dair tartışmaları yeniden alevlendirmiştir.

4. LİTERATÜRDE ÖZGÜR İRADE VE DETERMİNİZM TARTIŞMALARI

Özgür irade ve determinizm arasındaki tartışmalar, felsefe tarihinde sürekli bir ilgi odağı olmuş ve farklı filozoflar tarafından çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır. Bu tartışmalar, yalnızca metafiziksel bir soru olmaktan çıkarak, etik, hukuk, psikoloji ve nörobilim gibi alanlarda da derin etkiler bırakmıştır. Bu bölümde, özgür irade ve determinizm üzerine yapılan literatür çalışmaları tarihsel ve çağdaş bağlamlarda incelenmektedir.

4.1. Tarihsel Perspektif

Tarihsel olarak özgür irade ve determinizm arasındaki tartışmalar, Antik Yunan'dan başlayarak modern felsefeye kadar geniş bir yelpazede ele alınmıştır.

- Antik Çağ: Epikür, özgür iradeyi savunan ilk düşünürlerden biri olarak, atomların rastlantısal sapması fikrini ortaya atmıştır. Epikür'e göre, evrendeki olaylar tamamen nedensellik zincirine bağlı olsaydı, insan özgürlüğü mümkün olamazdı (Bobzien, 2001). Stoacılar ise, evrendeki düzenin zorunlu bir doğaya sahip olduğunu savunarak determinizmi desteklemişlerdir. Onlara göre, özgürlük, doğanın yasalarıyla uyumlu bir yaşam sürmekten ibarettir.
- Orta Çağ ve Teolojik Tartışmalar: Orta Çağ'da, özellikle Hristiyanlık teolojisinde, özgür irade ve ilahi determinizm arasındaki ilişki yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Aziz Augustinus, Tanrı'nın her şeyi önceden bildiğini, ancak insanın özgür iradesini kaybetmediğini savunmuştur. Bu dönemde, ilahi irade ile insanın özgürlüğü arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır.

Ortaçağ Müslüman filozofları, determinizmi genellikle ilahi irade, kader ve insan özgürlüğü bağlamında tartışmışlardır. Cebriye mezhebi, insanın tüm eylemlerinin ilahi irade tarafından önceden belirlenmiş olduğunu savunarak determinist bir yaklaşımı benimsemiştir. Buna karşın,

Mutezile mezhebi, insanın özgür iradesini savunmuş ve bireylerin eylemlerinden sorumlu olabilmeleri için özgür olmaları gerektiğini ileri sürmüştür (Goodman, 2002). Farabi, Allah'ın evreni belirli bir düzen içinde yarattığını kabul etmiş, ancak bireylerin akıllarını kullanarak bu düzen içinde özgür seçimler yapabileceğini savunmuştur (Farabi, 1985). İbn Sina ise, tüm olayların bir nedensellik zinciriyle Allah'a bağlı olduğunu belirtmiş, ancak insanın akli sayesinde bu düzen içinde özgür bir iradeye sahip olabileceğini ileri sürerek determinizmle özgür irade arasında bir denge kurmaya çalışmıştır (İbn Sina, 2005). İbn Rüşd, ilahi iradenin evrendeki olayları bilmesinin insanın özgür iradesini ortadan kaldırmadığını savunmuş ve determinizm ile özgür irade arasında uyum sağlamaya çalışmıştır (İbn Rüşd, 1998). Bu tartışmalar, Ortaçağ İslam dünyasında determinizmin yalnızca teolojik bir sorun değil, aynı zamanda etik ve felsefi bir mesele olarak ele alındığını göstermektedir.

- Modern Felsefe: Modern dönemde, Immanuel Kant, insan özgürlüğünü ahlaki bir gereklilik olarak ele almış ve ahlaki sorumluluğun temel dayanağı olarak özerkliği vurgulamıştır. Kant'a göre, bireyler, kendi akıllarına dayanarak ahlaki yasaları belirleyebildikleri ölçüde özgürdürler (Kant, 1998). Buna karşılık, Arthur Schopenhauer, bireylerin iradelerinin dahi doğa yasalarına bağlı olduğunu öne sürerek özgürlüğün bir yanılsama olduğunu savunmuştur (Schopenhauer, 1999).

4.2. Çağdaş Tartışmalar

Özgür irade ve determinizm tartışmaları, günümüzde özellikle nörobilim ve bilişsel bilimlerdeki yeni bulgularla farklı bir boyut kazanmıştır.

- Nörobilimsel Yaklaşımlar: Benjamin Libet'in 1980'lerde gerçekleştirdiği deneyler, bireylerin eylem kararlarının bilinçli farkındalık oluşmadan önce beyinde ortaya çıktığını göstermiştir. Bu bulgular, özgür iradenin yalnızca bir yanılsama olabileceği yönündeki determinizm destekçilerini güçlendirmiştir (Libet, 1985). Ancak, bu deneylerin özgür irade kavramını tam anlamıyla açıklayıp açıklayamayacağı hala tartışma konusudur.
- Kompatibilizm ve Determinizm: David Hume ve çağdaş kompatibilistler, özgürlüğün bireyin istekleri doğrultusunda hareket edebilme kapasitesine dayandığını savunmaya devam etmişlerdir. Bu görüş, özgürlüğü nedensellik zincirine tamamen karşıt bir kavram olarak ele almaktan ziyade, bireyin kendi içsel nedenleriyle uyumlu hareket etme kapasitesine indirger (Hume, 2007).
- Liberteryen Yaklaşım: Liberteryen düşünürler, özgürlüğün ancak deterministik bir çerçevenin dışında var olabileceğini iddia eder. Günümüzde bu görüş, özellikle insan iradesinin tamamen rastlantısallık ya da zorunluluk arasında sıkışıp kalmadığını savunan filozoflar tarafından desteklenmektedir.

4.3. Özgür İrade ve Determinizmin Günümüzdeki Yansımaları

Modern dünyada özgür irade ve determinizm tartışmaları, yalnızca felsefi bir konu olmaktan çıkarak hukuk, yapay zekâ, nöroetik ve psikoloji gibi birçok alanda ele alınmaktadır. Özgür irade ve determinizm arasındaki bu çatışma, özellikle bireylerin sorumluluklarının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Hukuk sistemleri, bireylerin eylemlerinden sorumlu tutulmalarını gerektirir; ancak bu sorumluluk, bireylerin özgürce seçim yapabildiği varsayımına dayanır (Morse, 2007). Eğer bireylerin kararları tamamen biyolojik, çevresel ya da başka bir determinizm tarafından önceden belirlenmişse, suç ve ceza kavramları adalet sistemleri açısından yeniden ele alınmalıdır. Özellikle nörobilimdeki gelişmeler, bireylerin davranışlarının belirleniminde biyolojik faktörlerin rolüne dair tartışmaları alevlendirmiştir. Örneğin, nöroetik alanında yapılan çalışmalar, insan beyninin yapısı ve işleyişi ile ahlaki karar alma süreçleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bireylerin özgür iradesine dair yeni sorular ortaya çıkarmaktadır (Roskies, 2006).

Yapay zekâ da özgür irade ve determinizm tartışmalarını yeni bir boyuta taşımıştır. Günümüzde, yapay zekâ sistemleri, önceden programlanmış algoritmalar doğrultusunda karar alabilmektedir. Bu durum, bu sistemlerin "özgür" bir iradeye sahip olup olmadığı veya yalnızca deterministik bir yapıda mı işlediği sorusunu gündeme getirmiştir (Floridi & Sanders, 2004). Yapay zekâ sistemlerinin etik sorumluluğu üstlenip üstlenemeyeceği tartışmaları, insan iradesi ve determinizm kavramlarının teknolojiye uygulanabilirliğini sorgulayan yeni bir alan açmıştır. Özellikle otonom araçların veya yapay

zekâ destekli karar alma mekanizmalarının hatalı sonuçları, sorumluluğun kime veya neye ait olduğunu belirleme ihtiyacını doğurmuştur. Bu durum, yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda felsefi ve etik bir problem olarak ele alınmaktadır.

Psikoloji ve bilişsel bilimler de özgür irade tartışmalarına katkıda bulunmuştur. Daniel Wegner (2002), bireylerin özgür iradeye sahip olduklarına dair hislerinin bir yanılsama olabileceğini savunmuş ve bu durumun bilinçli deneyimlerin karar alma süreçleri üzerindeki etkisine dair derin soruları beraberinde getirmiştir. Ayrıca, karar alma süreçlerinin çevresel faktörler, geçmiş deneyimler ve genetik yapı tarafından nasıl etkilenebileceği, modern psikolojide tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmalar, özgür irade kavramının sadece felsefi değil, aynı zamanda bilimsel açıdan da incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, özgür irade ve determinizm tartışmaları, modern dünyada farklı disiplinlerde yankı bulmuş ve bu kavramların hukuk, teknoloji ve psikoloji gibi alanlardaki uygulamaları, insan iradesi ve sorumluluk anlayışımızı yeniden değerlendirmemizi gerektirmiştir.

5. BULGULAR

Literatür taraması sonucunda, özgür irade ve determinizm tartışmalarına ilişkin çeşitli tarihsel ve çağdaş yaklaşımlar belirlenmiştir. Bu tartışmaların, yalnızca bireysel bir metafizik problem olmanın ötesinde, etik, bilim ve toplumsal uygulamalar gibi farklı bağlamlarda ele alındığı görülmüştür. Bulgular, özgür irade ile determinizm arasındaki çatışmanın, insanın ahlaki sorumluluğu, bireysel özgürlük ve toplumsal düzen gibi temel kavramlar üzerindeki etkilerini aydınlatmaktadır.

Tarihsel olarak, özgür irade ve determinizm tartışmaları, Antik Yunan'da Epikür ve Stoacılar gibi düşünürlerle başlamış, modern dönemde Kant, Hume ve Schopenhauer gibi filozofların katkılarıyla daha geniş bir felsefi zemine oturmuştur. Epikür'ün atomların rastlantısal hareketi fikriyle özgür iradeyi savunması, bu tartışmanın başlangıç noktalarından biri olarak öne çıkmıştır. Öte yandan, Stoacılar tüm olayların evrensel bir neden-sonuç zinciri içinde işlediğini savunarak determinizmi merkeze almışlardır.

Çağdaş bağlamda ise özgür irade ve determinizm çatışması, nörobilim, yapay zekâ ve nöroetik gibi alanlarda yeni boyutlar kazanmıştır. Özellikle Benjamin Libet'in deneyleri, insan davranışlarının bilinçli farkındalığın ötesinde nörolojik süreçlerle belirlendiğini öne sürerek determinizm yanlılarını güçlendiren bir zemin oluşturmuştur. Bununla birlikte, bu bulgular özgür irade savunucuları tarafından eleştirilmiş ve insan iradesinin özgünlüğünü koruyan farklı yaklaşımlar sunulmuştur.

Toplumsal bağlamda ise bu çatışmanın hukuk, etik ve teknoloji üzerindeki etkileri belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Hukuk sistemlerinde bireylerin eylemlerinden sorumlu tutulabilmesi, özgür iradenin varlığına dayanan bir varsayımı gerekli kılmaktadır. Yapay zekâ ve otonom sistemler ise, özgür irade ve determinizm tartışmasının teknolojik dünyadaki karşılıklarını gündeme taşımıştır. Bu bağlamda, insan kararlarının etik sorumluluğu ve teknolojik sistemlerin rolü arasındaki denge, çağdaş tartışmalara yön vermeye devam etmektedir.

Tarihsel Yaklaşımlar:

- Antik Çağ'da Epikür, özgür iradenin atomların rastlantısal hareketine dayandığını savunurken, Stoacılar tüm olayların evrensel bir nedensellik zinciri içinde yer aldığını ileri sürmüşlerdir.
- Orta Çağ'da Müslüman filozoflar arasında, ilahi irade ve insan özgürlüğü tartışmaları ön planda olmuştur. Mutezile, bireyin özgür iradesini savunurken, Cebriye determinizmi vurgulamıştır.
- Modern dönemde Kant, özgür iradeyi ahlaki bir zorunluluk olarak ele almış, Schopenhauer ise determinizmi insan iradesine kadar genişletmiştir.

Çağdaş Tartışmalar:

- Nörobilim, özgür irade ve determinizm çatışmasında önemli bir yer edinmiştir. Libet'in deneyleri, bireyin bilinçli kararlarının beyinde önceden oluştuğunu öne sürmüş, bu durum determinizm yanlılarını destekler bir argüman olarak değerlendirilmiştir.

- Yapay zekâ ve algoritmalar, özgür iradenin yalnızca insana özgü olup olmadığına dair yeni sorular doğurmuş, etik sorumluluk kavramı tekrar ele alınmıştır.

Özgür İrade ve Ahlaki Sorumluluk:

- Kompatibilizm (uyumluluk teorisi), özgür irade ile determinizmin bir arada var olabileceğini savunan bir çözüm önerisi sunmuş, özellikle Hume'un düşünceleri bu yaklaşımı desteklemiştir.
- Liberteryenizm, özgür iradenin tam bağımsızlık gerektirdiğini öne sürerek, determinizmin bireyin sorumluluğunu geçersiz kılacağını savunmuştur.

Hukuk ve Toplumsal Uygulamalar:

- Hukuk sistemlerinde bireylerin eylemlerinden sorumlu tutulabilmesi için özgür irade varsayımının geçerli olması gerektiği görülmektedir. Ancak nörobilimdeki gelişmeler, suç ve ceza sistemine dair yeni etik tartışmalar başlatmıştır.
- Yapay zekâ sistemlerinin karar alma süreçlerindeki etik sorumluluğu, özgür irade kavramının teknolojiye uygulanabilirliğini sorgulayan bir alan oluşturmıştır.

6. SONUÇ

Bu çalışmada, özgür irade ve determinizm arasındaki felsefi çatışma, tarihsel ve çağdaş bağlamlarda literatür taraması yöntemiyle ele alınmıştır. Araştırma, özgür irade ve determinizmin bireyin ahlaki sorumluluğu, etik ve toplumsal düzen üzerindeki etkilerini anlamak için merkezi bir konu olduğunu ortaya koymuştur. Antik dönemden modern döneme kadar bu iki kavramın farklı düşünce sistemlerinde nasıl ele alındığı incelenmiş; ayrıca nörobilim, yapay zekâ ve hukuk gibi çağdaş alanlarda tartışmanın yeni boyutlar kazandığı vurgulanmıştır.

Tarihsel bağlamda Epikür, Stoacılar, Kant ve Schopenhauer gibi düşünürlerin katkıları, özgür irade ve determinizm arasındaki çatışmanın felsefi kökenlerini şekillendirmiştir. Çağdaş dönemde ise nörobilim ve bilişsel bilimlerden elde edilen veriler, bu tartışmalara bilimsel bir boyut kazandırmıştır. Örneğin, Benjamin Libet'in deneyleri, özgür irade kavramının yeniden değerlendirilmesine neden olmuş ve bireyin eylemlerinin ne ölçüde bilinçli olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Aynı şekilde, yapay zekâ ve otonom sistemlerin etik ve hukuki sorumluluk açısından değerlendirilmesi, teknolojik ilerlemelerin özgür irade ve determinizm tartışmalarına yeni sorular eklediğini göstermektedir.

Bu çalışma, özgür irade ve determinizm tartışmalarını ölçülü bir perspektiften ele almıştır; ancak bu alan, özellikle çağdaş bilim ve teknolojinin etkisiyle sürekli olarak gelişmektedir. Gelecekteki araştırmalar için aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. Nörobilim ve Etik İlişkisi: Nörobilimdeki yeni teknolojilerin (örneğin, beyin taramaları, nöroteknolojiler) özgür irade ve ahlaki sorumluluk kavramlarına etkileri daha derinlemesine incelenmeli. Özellikle, bu teknolojilerin bireylerin karar alma süreçlerine dair sunduğu veriler, özgür irade kavramını yeniden değerlendirmek için önemli bir potansiyel taşımaktadır. Örneğin, "Gelecekteki araştırmalar, nörobilimsel bulguların ahlaki sorumluluk ve ceza hukuku üzerindeki etkilerini daha detaylı bir şekilde incelemelidir. Özellikle, beyin taramalarının suçluların cezai sorumluluğunu belirlemede nasıl kullanılabileceği konusunda etik tartışmalar yapılmalıdır."
2. Yapay Zekâ ve Özgür İrade: Yapay zekâ sistemlerinin karar alma süreçleri, insan iradesinin deterministik bir sistem içinde işleyip işlemediğine dair yeni bir çerçeve sağlayabilir. Bu konuda, yapay zekânın etik ve hukuki sorumluluk boyutunu ele alan çalışmalar yapılabilir. Örneğin, "Yapay zekâ sistemlerinin özerk karar alma süreçleri, özgür irade kavramının teknolojik sistemlere uygulanabilirliğini sorgulayan yeni bir alan açmıştır. Gelecekteki araştırmalar, yapay zekânın etik sorumluluğunu ve insan iradesiyle olan benzerliklerini incelemelidir."
3. Kültürler Arası Yaklaşımlar: Özgür irade ve determinizm tartışmaları, farklı kültürel bağlamlarda nasıl ele alınmaktadır? Örneğin, Batı felsefesi ile İslam, Hint veya Doğu Asya felsefesi arasındaki yaklaşımların karşılaştırmalı bir analizi, bu konunun evrensel boyutlarına ışık tutabilir.

Örneğin, "Farklı kültürel bağlamlarda özgür irade ve determinizm tartışmalarının nasıl ele alındığına dair karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalıdır. Bu, özgür irade kavramının evrensel bir kavram olup olmadığını anlamak için önemli bir adım olacaktır."

4. Hukuk ve Toplum: Özgür irade ve determinizm tartışmalarının hukuk sistemleri üzerindeki etkisi daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır. Bireylerin cezai sorumluluğunu belirleyen hukuki süreçler, özellikle deterministik bir yaklaşımla nasıl uyumlu hale getirilebilir? Örneğin, "Hukuk sistemlerinde bireylerin eylemlerinden sorumlu tutulabilmesi için özgür irade varsayımının geçerli olması gerektiği görülmektedir. Ancak nörobilimdeki gelişmeler, suç ve ceza sistemine dair yeni etik tartışmalar başlatmıştır. Gelecekteki araştırmalar, hukuk ve nörobilim arasındaki bu ilişkiyi daha derinlemesine incelemelidir."
5. Popüler Bilim ve Eğitim: Özgür irade ve determinizm gibi derin felsefi kavramların daha geniş kitlelere ulaşması için popüler bilim çalışmaları ve eğitim programları hazırlanabilir. Bu, bireylerin kendilerini ve sorumluluklarını daha iyi anlamalarına katkıda bulunabilir. Örneğin, "Özgür irade ve determinizm gibi karmaşık felsefi kavramların daha geniş kitlelere ulaşması için popüler bilim kitapları, belgeseller ve eğitim programları hazırlanmalıdır. Bu, bireylerin kendi karar alma süreçlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olacaktır."

Sonuç olarak, özgür irade ve determinizm tartışmaları, felsefenin yanı sıra bilim ve toplumun pek çok alanında anlamlı ve etkili bir yer edinmiştir. Bu çalışmanın sunduğu çerçevenin, bu önemli konuda gelecekte yapılacak araştırmalara katkı sağlaması ve yeni tartışma alanları açması hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

- Bobzien, S. (2001). *Determinism and freedom in Stoic philosophy*. Oxford University Press.
- Dennett, D. C. (2003). *Freedom evolves*. Viking Press.
- Farabi. (1985). *The Virtuous City* (R. Walzer, Trans.). Oxford University Press.
- Floridi, L., & Sanders, J. W. (2004). On the morality of artificial agents. *Minds and Machines*, 14(3), 349–379. <https://doi.org/10.1023/B:MIND.0000035461.63578.9d>
- Goodman, L. E. (2002). *Avicenna*. Routledge.
- Hume, D. (2007). *An enquiry concerning human understanding* (T. L. Beauchamp, Ed.). Oxford University Press.
- İbn Rüşd. (1998). *Tahafut al-Tahafut* (The incoherence of the incoherence) (S. Van Den Bergh, Trans.). Gibb Memorial Trust.
- İbn Sina. (2005). *The metaphysics of the healing* (M. E. Marmura, Trans.). Brigham Young University Press.
- Kane, R. (2005). *A contemporary introduction to free will*. Oxford University Press.
- Kant, I. (1998). *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press.
- Laplace, P. S. (1902). *A philosophical essay on probabilities* (F. W. Truscott & F. L. Emory, Trans.). Springer.
- Libet, B. (1985). Unconscious cerebral initiative and the role of conscious will in voluntary action. *Behavioral and Brain Sciences*, 8(4), 529–566. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00044903>
- Morse, S. J. (2007). Determinism and the death of folk psychology: Two challenges to responsibility from neuroscience. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, 9(1), 1–35.
- Roskies, A. L. (2006). Neuroscientific challenges to free will and responsibility. *Trends in Cognitive Sciences*, 10(9), 419–423. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2006.07.011>
- Schopenhauer, A. (1999). *On the freedom of the will*. Cambridge University Press.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- van Inwagen, P. (1983). *An essay on free will*. Oxford University Press.
- Wegner, D. M. (2002). *The illusion of conscious will*. MIT Press.